GENETIK MANIPULYATSIYALASHNING JAMIYAT IJTIMOIY INQIROZLARGA TA'SIRI: QADRIYATLAR TRANSFORMASIYASI VA AVLODLARARO O'ZLIK MUAMMOSI

Saatova Zulayxa Ochilovna
Farg'ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: z.saatova@fdu.uz

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy genetik manipulyatsiya va genom tahrirlash texnologiyalarining jamiyatdagi ijtimoiy inqirozlarga ko'rsatadigan ko'p qirrali ta'siri ijtimoiy-falsafiy va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotda globallashuv sharoitida biotexnologik aralashuvlarning an'anaviy qadriyatlar tizimi, avlodlararo madaniy vorisiylik va insonning o'zlikni anglash jarayonlarida keltirib chiqarayotgan aksiologik ziddiyatlari ochib berilgan. Tizimli tahlil, qiyosiy-falsafiy yondashuv va 3D fazoviy modellashtirish usullari orqali biologik tengsizlikning ijtimoiy tabaqalanishga aylanish mexanizmlari asoslab berilgan hamda madaniy-ma'naviy merosni asrashning bioetik tamoyillari ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *genetik manipulyatsiya, ijtimoiy inqiroz, qadriyatlar transformatsiyasi, avlodlararo tafovut, o'zlikni anglash, madaniy meros, bioetika, globallashuv.*

Аннотация. *В данной статье с социально-философской и культурологической точек зрения анализируется многоаспектное влияние современных технологий генетической манипуляции и редактирования генома на социальные кризисы в обществе. В исследовании раскрыты аксиологические противоречия, порождаемые биотехнологическим вмешательством в систему традиционных ценностей, межпоколенческую культурную преемственность и процессы самоидентификации личности в условиях глобализации. Посредством системного анализа, сравнительно-философского подхода и 3D-пространственного моделирования обоснованы механизмы трансформации биологического неравенства в социальную стратификацию и разработаны биоэтические принципы сохранения культурно-духовного наследия.*

Ключевые слова: *генетическая манипуляция, социальный кризис, трансформация ценностей, межпоколенческий разрыв, самоидентификация, культурное наследие, биоэтика, глобализация.*

Abstract. *This article examines the multifaceted impact of modern genetic manipulation and genome-editing technologies on social crises from a socio-philosophical and culturological perspective. The study reveals the axiological contradictions triggered by biotechnological interventions in traditional value systems, intergenerational cultural continuity, and human self-identification under globalization. Using systemic analysis, comparative-philosophical inquiry, and 3D spatial modeling, the mechanisms transforming biological inequality into social stratification are substantiated, and bioethical principles for safeguarding cultural and spiritual heritage are formulated.*

Keywords: *genetic manipulation, social crisis, value transformation, generational gap, self-identification, cultural heritage, bioethics, globalization.*

KIRISH

XXI asrning uchinchi o‘n yilligida biotexnologiya va molekulyar genetika sohasidagi kashfiyotlar insoniyat sivilizatsiyasini tubdan yangi, shu bilan birga o‘ta ziddiyatli taraqqiyot bosqichiga olib kirdi. Xususan, CRISPR-Cas9 kabi genomni aniq tahrirlash texnologiyalarining keng tarqalishi nafaqat irsiy kasalliklarni davolash imkoniyatini yaratdi, balki insonning biologik tabiatiga maqsadli aralashish orqali ijtimoiy munosabatlar, madaniy qadriyatlar va axloqiy me’yorlar tizimini qayta shakllantirish xavfini yuzaga keltirdi [1, b. 42]. Globallashuv jarayonlari jadallashgan hozirgi davrda genetik manipulyatsiya masalasi tor tibbiy-biologik doiradan chiqib, jamiyatning ma’naviy yaxlitligi, avlodlararo vorisiylik va milliy-madaniy o‘zlikni saqlab qolish bilan bog‘liq chuqur ijtimoiy-falsafiy muammoga aylandi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, genetik modifikatsiya va sun’iy seleksiyaga asoslangan yangi texnologik paradigma jamiyatda «biologik tabaqalanish» hodisasini keltirib chiqarishi mumkin. F. Fukuyama ta’kidlaganidek, inson tabiatini biotexnologik vositalar yordamida o‘zgartirishga urinish umuminsoniy tenglik g‘oyasiga putur yetkazadi va postinsoniy sivilizatsiya sharoitida ijtimoiy birdamlikni yemiradi [2, b. 118]. Ayniqsa, an’anaviy sharqona qadriyatlar, oila instituti, nasl-nasab hurmati va avlodlararo ma’naviy bog‘liqlik ustuvor bo‘lgan jamiyatlarda genomga sun’iy aralashuv axloqiy-madaniy inqirozlarni chuqurlashtiruvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bois mazkur muammoni ijtimoiy falsafa va madaniyatshunoslik kategoriyalari asosida tizimli tadqiq etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

ASOSIY QISM. Genetik manipulyatsiyalashning jamiyat ijtimoiy inqirozlariga ta’sirini tahlil qilishda avvalo uning qadriyatlar tizimi va madaniy merosga ko‘rsatadigan transformatsion ta’sirini aniqlash lozim. Tarixiy taraqqiyot davomida har bir xalqning tili, madaniy merosi va axloqiy qadriyatlari tabiiy biologik va

ijtimoiy evolyutsiya uyg‘unligida shakllangan. Inson o‘zini muayyan avlodlar silsilasining davomchisi sifatida anglashi uning o‘zlikni anglash (identiklik) poydevorini tashkil etadi [3, b. 74]. Biroq genetik loyihalash va «buyurtma asosidagi biologik xususiyatlar» konsepsiyasi inson hayotini ilohiy va tabiiy ne’mat sifatida emas, balki texnologik mahsulot sifatida talqin qilishga olib kelmoqda. Yu. Xabermas o‘zining «Inson tabiatining kelajagi» asarida qayd etganidek, genetik dasturlash shaxsning o‘z hayoti muallifi bo‘lish huquqini cheklaydi hamda ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi teng huquqli axloqiy munosabatlarni asimmetrik qaramlikka aylantiradi [4, b. 63].

Globallashuv sharoitida biotexnologik standartlarning universallashuvi milliy-madaniy o‘ziga xoslikning yemirilishiga sabab bo‘lmoqda. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya makonida yosh avlod ongiga «mukammal biologik inson» stereotiplari singdirilishi natijasida an’anaviy ma’naviy fazilatlar – sabr-toqat, bag‘rikenglik, tabiiy imkoniyatlarni qadrlash va keksa avlod tajribasiga tayanish kabi qadriyatlar ikkinchi darajaga tushib qolmoqda [5, b. 91]. Natijada avlodlararo tafovut nafaqat dunyoqarash va til madaniyati darajasida, balki biologik-aksiologik mezonlar darajasida ham keskinlashmoqda. Kattalar avlodi uchun muqaddas sanalgan nasl pokligi va tabiiy vorisiylik tushunchalari texnokratik tafakkur ta’siridagi yoshlar orasida pragmatizm va utilitar yondashuv bilan almashinmoqda.

1-rasm. Genetik manipulyatsiya va qadriyatlar transformatsiyasining 3D bifurkatsiya modeli

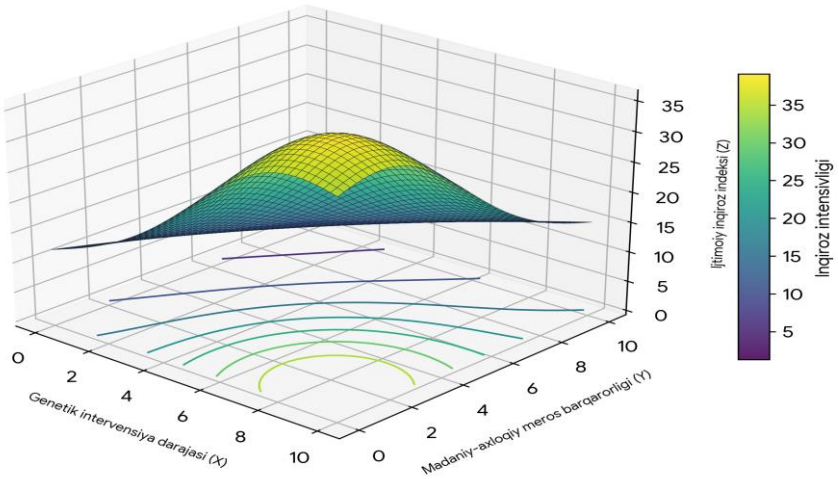

Yuqoridagi 1-rasmda aks ettirilgan 3D bifurkatsiya modeli genetik intervensiya intensivligi (X o‘qi) ortib borishi va madaniy-axloqiy meros barqarorligi (Y o‘qi) pasayishi sharoitida jamiyatdagi ijtimoiy-aksiologik inqiroz indeksining (Z o‘qi) nochiziqli sakrash nuqtasini yaqqol ko‘rsatadi. Modeldan ko‘rinib turibdiki, texnologik aralashuv yuqori darajaga yetib, ma’naviy-madaniy immunitet zaiflashgan hududda ijtimoiy begonalashuv va qadriyatlar inqirozi keskin kuchayadi.

Ikkinchi muhim jihat – genetik manipulyatsiyalashning ijtimoiy tengsizlik va sinfiy qutblanishni chuqurlashtirish mexanizmidir. Yuqori texnologiyali genetik xizmatlarning tijoratlashuvi ulardan faqat iqtisodiy jihatdan qudratli elita qatlamlarining foydalanish imkoniyatini ta’minlaydi [6, b. 154]. Oqibatda jamiyatda nafaqat mulkiy va axborot tengsizligi, balki irsiy jihatdan «imtiyozli» va «imtiyozsiz» qatlamlar o‘rtasidagi chuqur ijtimoiy jarlik paydo bo‘ladi. Bunday sharoitda ijtimoiy adolat, teng imkoniyatlar va umuminsoniy birdamlik tamoyillari o‘z mazmunini yo‘qotadi, bu esa ommaviy noroziliklar, ijtimoiy apatiya va anomiya holatlarini keltirib chiqaradi [7, b. 209].

2-rasm. Biologik genom va madaniy meros kodlarining 3D qo'sh spiral muvozanat arxitekturasi

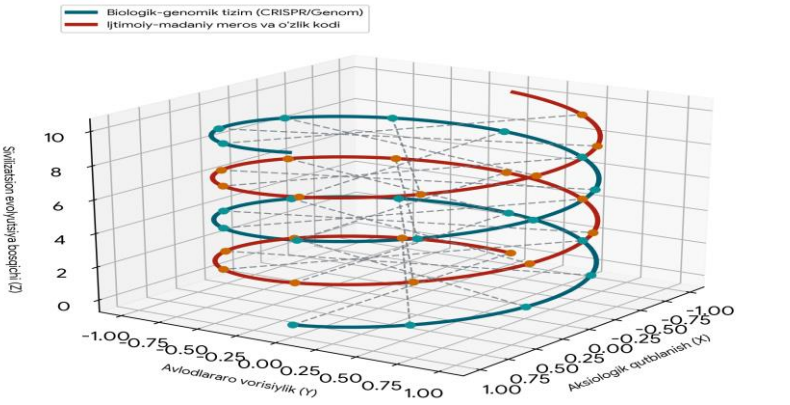

2-rasmdagi 3D qo‘sh spiral muvozanat arxitekturasida ko‘rsatilganidek, insoniyatning barqaror sivilizatsion evolyutsiyasi biologik-genomik tizim bilan ijtimoiy-madaniy meros kodining o‘zaro uyg‘unligi hamda bioetik ko‘priklar orqali bog‘lanishiga tayanadi. Agar biologik tizim madaniy-axloqiy nazoratdan uzilib qolsa, qo‘sh spiralning struktura yaxlitligi buzilib, jamiyatda ma’naviy degradatsiya jarayonlari boshlanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Olib borilgan ijtimoiy-falsafiy tahlillar va avlodlar kesimidagi qiyosiy baholash natijalari shuni ko‘rsatadiki, genetik manipulyatsiya bilan bog‘liq ijtimoiy xavflar turli yosh va ijtimoiy guruhlar tomonidan turlicha qabul qilinadi. Yoshlar orasida (18–29 yosh) texnologik innovatsiyalarga moyillik yuqori bo‘lgani sababli bioetik mutatsiya (74,2%) va ijtimoiy tabaqalanish (68,4%) xavflari ustuvor namoyon bo‘lsa, katta avlod vakillarida (55 yoshdan yuqori) avlodlararo madaniy uzilish (81,2%) hamda milliy-ma’naviy o‘zlik inqirozi (76,8%) asosiy xavotir omili sifatida qayd etiladi [8, b. 57].

3-rasm. Genetik manipulyatsiya xavflarining avlodlar kesimidagi 3D fazoviy taqsimoti

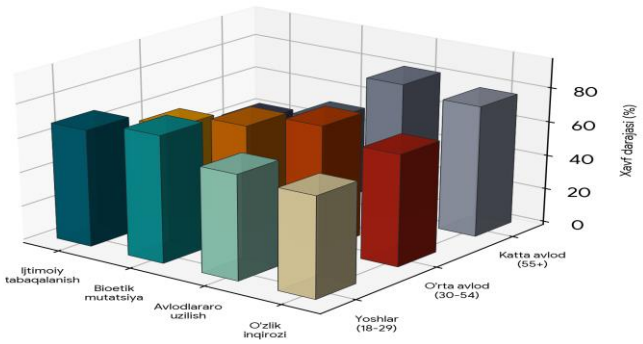

3-rasmdagi 3D fazoviy taqsimot diagrammasi shuni tasdiqlaydiki, genetik manipulyatsiyaning salbiy oqibatlarini bartaraf etish uchun faqat huquqiy taqiqlar yetarli emas. Globallashuv sharoitida til, madaniy meros va qadriyatlarni asrash uchun biotexnologik taraqqiyotni milliy ma’naviyat va umuminsoniy bioetika mezonlari bilan uyg‘unlashtirish zarur [9, b. 134]. Xususan, ta’lim tizimida bioetik savodxonlikni oshirish, yoshlarda o‘zlikni anglash va ajdodlar merosiga hurmat tuyg‘usini mustahkamlash orqali texnokratik begonalashuvning oldini olish mumkin [10, b. 82].

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, genetik manipulyatsiyalash zamonaviy ilm-fanning ulkan yutug‘i bo‘lishi bilan birga, jamiyatning ijtimoiy-ma’naviy barqarorligiga jiddiy tahdid soluvchi murakkab omildir. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, genomga nazoratsiz aralashuv jamiyatda biologik tabaqalanishni keltirib chiqaradi, an’anaviy qadriyatlar tizimini transformatsiyaga uchratadi hamda avlodlararo madaniy vorisiylik va o‘zlikni anglash jarayonlarida chuqur inqirozlarni yuzaga keltiradi.

Mazkur ijtimoiy inqirozlarning oldini olish maqsadida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi: birinchidan, genetik texnologiyalarni qo‘llashda inson qadr-qimmati, ijtimoiy tenglik va madaniy o‘ziga xoslikni himoya qiluvchi qat’iy milliy va xalqaro bioetik me’yorlarni takomillashtirish; ikkinchidan, globallashuv sharoitida yosh avlod ongida til, tarixiy xotira va ma’naviy merosga sadoqatni kuchaytiruvchi ijtimoiy-falsafiy ma’rifat dasturlarini keng joriy etish; uchinchidan, biotexnologik tadqiqotlarni ijtimoiy-gumanitar ekspertizadan o‘tkazishning doimiy mexanizmini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Doudna J.A., Sternberg S.H. A Crack in Creation: Gene Editing and the Unthinkable Power to Control Evolution. — Boston : Houghton Mifflin Harcourt, 2017. — 281 p.

2. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / пер. с англ. М.Б. Левина. — М. : АСТ, 2004. — 349 с.

3. Madayeva Sh.O. Raqamli madaniyat fenomenologiyasi va axborotlashgan jamiyat aksiologiyasi. — Toshkent : Universitet, 2022. — 184 b.

4. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. На пути к либеральной евгенике? / пер. с нем. М.Л. Хорькова. — М. : Весь Мир, 2002. — 144 с.

5. Choriyev A. Inson falsafasi va zamonaviy sivilizatsiya qadriyatlari. — Toshkent : Fan, 2020. — 216 b.

6. Sandel M.J. The Case against Perfection: Ethics in the Age of Genetic Engineering. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007. — 162 p.

7. Юдин Б.Г. Человек в мире современных биотехнологий: социально-этические проблемы. — М. : ИФ РАН, 2018. — 245 с.

8. Absattorov B.M. Zamonaviy jamiyatda axloqiy me’yorlar va inson tabiati transformatsiyasining ijtimoiy-falsafiy tahlili // Makon va zamon. — 2025. — № 3. — B. 54–61.

9. Karimova G. Globallashuv va milliy-madaniy meros: avlodlararo vorisiylik muammolari. — Farg‘ona : “FarDU xabarlari”, 2023. № 3. — B.119.

10. UNESCO. Report of the International Bioethics Committee (IBC) on Updating Its Reflection on the Human Genome and Human Rights. — Paris : UNESCO Publishing, 2015. — 112 p.